

ЎЗБЕК ХАЛҚ ПОЭТИК ИЖОДИДА ДОСТОНЧИЛИК АНЪАНАЛАРИ

Э.Насруллаев

Аннотация

Мазкур мақолада ўзбек халқ оғзаки ижодининг кенг тарқалган лирик жанрларидан бири - достон ва унинг мавзу кўлами, ғоявий асослари, бахшичилик мактаблари ҳақида маълумотлар берилган.

Аннотация

В статье представлены сведения об одном из широко распространенных лирических жанров узбекского народного устного творчества – поэме, ее тематическом масштабе, идейной основе, школе сказителя - бахши.

Annotation

In this article information for one of the uzbek oral folk creative work widespread genres – poem, it's thematic scale, the message principle, school of story-tellers are given.

Таянч сўз ва иборалар: достон, бахши, анъана, бадиият, кўшиқ ва айтимлар, мусиқа асбоблари, этномаданий жараён, ўзбек халқ оғзаки ижоди, маданий ҳаёт.

Ключевые слова и выражения: поэма, сказитель, традиция, художественность, песни и сказания, музыкальные инструменты, этнокультурный процесс, узбекское устное народное творчество, культурная жизнь.

Key words and expressions: poem, story-teller, tradition, artistic, songs and stories, musical instruments, ethnic cultural process, uzbek oral folk creative work, cultural life.

Ўзбек халқ оғзаки ижодининг кенг тарқалган лиро-эпик жанрларидан бири достон бўлиб, унинг юзага келиши халқимизнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий қарашлари, адолат, тенглик, озодлик, ҳақиқат учун курашлари билан бевосита боғлиқдир. Узоқ асрлик анъаналар эса достонларнинг мавзу кўлами, ғоявий асоси, образлар тизими, сюжет ва композицион қурилишида ўз ифодасини топгандир. Достончилик анъаналари Марказий Осиё халқлари, хусусан миллий маънавий маданиятимизда алоҳида ўринга эгадир. Достон куйлаш, яъни достончилик санъати Ўзбекистоннинг Сурхондарё, Қашқадарё, Навоий, Хоразм вилоятларида ва Фарғона водийсининг айрим туманларида кенг тарқалган. Бу санъат турини Тожикистоннинг жанубий ҳудудлари, Қозоғистон, Қирғизистон ва Туркманистонда ҳам учратиш мумкин. Масалан, “Жанубий Тожикистонда яшовчи ўзбек-лақай бахшилари репертуари, бадий тасвир воситалари жиҳатидан ўзига хос хусусиятларига эга. Бу бахшилар Данғара туманининг Жорибқўл қишлоғи билан боғлиқ. Бу ерда XIX асрнинг II ярми ва XX аср бошларида Ҳайбат Шамол ўғли, Қундуз соқи деган машҳур достончилар ўтган. Ҳозир ҳам уларнинг давомчилари бор. Ўзбек-лақай бахшилари

репертуарининг асосий қисмини “Гўрўғли” достонлари туркуми ташкил этади” (1.202).

XIX асрнинг II ярми ва XX аср бошларидаги достончилик мактаблари ўзига хос жиҳатлари, мавзулар кўлами билан ажралиб турган. Достон куйлаш, терма ва айтимлар ўтмишда Ўзбекистоннинг тоғли ва дашт туманлари, шаҳар ва қишлоқларида машҳур бўлиб, халқимиз томонидан севиб тингланган. Бахшилар томонидан дўмбира созиға жўр бўлиб айтилган “Гулихиромон”, “Ойпарча”, “Ойчинор”, “Ойсулув”, “Мулла савдогар”, “Кунтуғмиш”, “Гўрўғли”, “Келиной”, “Дастагул”, “Нурали ва Қори Аҳмад”, “Алпомиш” достонлари бахшилар томонидан муттасил куйланган.

Марказий Осиё халқлари достончилик санъатидаги муштараклик шундан иборатки, бахшилар кўшиқ ва айтимларни махсус мусиқа асбоблари орқали, яъни “соз”, “чанқовуз” жўрлигида ҳам куйлаганлар. “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Манас” достонлари тўйларда, базмларда, сайлларда, айтишувларда тингланган. Ушбу асарларни “поэтик ижод намунаси сифатидагина эмас, тарихий этнографик манба” сифатида тадқиқ этиш бугуннинг муҳим масаласидир (2.15). Ушбу достонларда муайян халқнинг турмуш тарзи, унинг озодлик, эркинлик, биродарлик,

Э.Насруллаев – Жиззах ДПИ бошланғич таълим методикаси кафедраси ўқитувчиси.

ватанпарварлик, инсонпарварлик, босқинчиларга нисбатан чексиз нафрат ғоялари етакчилик қилади. Достонларни маҳорат билан ижро этган бахши-шоирларни халқ эъзозлаган. Айниқса, Фозил Йўлдош ўғли, Пўлкан шоир, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Ҳайбат Шамол ўғли, Қундуз соқи каби машҳур достончиларни халқ бахшилари, деб атаган; Шерназар шоир Сурхондарё ва Қашқадарё, ҳатто Туркманистоннинг айрим шаҳар ва қишлоқларида, Эргаш Жуманбулбул ўғлининг эса Нурота, Хатирчи, Қўшработ, Фориш туманларида номи кенг ёйилган. Шунингдек, Тилла кампир, Султон кампир, Холмон бахши, Бўрон шоир, Жоссоқ, Хонимжон, Биби шоира, Амин бахши, Султон мурод, Қурбонбек, Йўлдош шоир, Суяр шоир, Мулла Холназар, Фозил Йўлдош ўғли, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Пўлкан

Жонмурод ўғли, Ислон Назар ўғли каби бахшилар қадимий достончилик анъаналарини ривожлантиришга муносиб ҳисса қўшдилар.

Кўплаб жойлар ва кишилар номларининг достонлар билан уйғун аталиши ҳам мазкур ҳудудларда достончилик анъаналари мавжудлигини кўрсатади. Масалан, “Алпомишнинг шоҳи”, “Бойчиборнинг охури” деб номланган жойларнинг, Бойбўри, Бойчибор, Барчин, Ойсулув каби кишилар исмининг учраши фикримиз далилидир.

Хуллас, достонлар турли этнослар ўртасида узоқ йиллар давомида таркиб топган ва давом этаётган этномаданий жараёнлар маҳсули бўлиб, уларда кишиларнинг орзу-умидлари, миллий ва умумбашарий қарашлари ўз ифодасини топган.

Адабиётлар:

1. Раззоқов Ҳ., Мирзаев Т., Собиров О., Имомов К. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т.: Ўқитувчи, 1980.
2. Соколова В.К. Фольклор как историко-этнографический источник // Сов. этнография. – М., 1960. - № 4.

(Тажрибчи: А. Сабирдинов, филология фанлари доктори).